

Sümboolne vahetus

2020. aasta suvi oli Valgevenes lootust täis. Tuldi tänavale, seljas puna-valged rõivad, käes puna-valge lipp või loosung. Tihtipeale kandis kümnekond inimest üht hiiglaslikku puna-valget loosungit. Puna-valge oli lootuse, ühtsuse ja demokraatia värv. Minevikust laenatud kujundite või tekstikatketega vaadati lootusrikkalt tulevikku. Tänavatel ja väljakutel ei olnud lärmi, rüsinat ega kaost. See oli naise näoga rahulik ja ilus revolutsioon.

Prussakas ja teised. Kunstnik Rufina Bazlova oli üks paljudest naistest, kes olid tänavale tulnud, ja ta kandis valgele kangale punase lõngaga tikitud prussaka kujundiga loosungit. Sellele järgnesid teised, ikka punase tikandiga kaunistatud valged kangad, mis esmapilgul paistsid rahvusliku ornamendi suurenduse, naiselikkuse dekoratiivse väljendusena, kuid mis siis, kui neisse vähegi süveneda, osutasid valgevenelikkusele, iseseisvuse ja demokraatia püüdele ning ka, nii vastukäiv, kui see ka ei tundu, rahvusvahelistele naiste väljaastumistele. Tänavale tulek ja oma meelsuse demonstreerimine oli poliitiline akt, aga ka punase niidiga ristpistes rahvusliku mustriaga kaunistatud valgel kangal ei olnud väiksem poliitiline tähendus. Rufina Bazlova tollastel loosungitel ei olnud teksti, sõnu, millega oleks mõnitatud vana, ennast ammendanud võimu, kutsutud üles viimse võitluse teele või manatud silme ette helge tulevik. Rufina Bazlova mängis visuaalse kujundi atraktiivsusele ja üldmõistetavusele. Aga mitte ainult, sest kujundi mõjuvuse, sümboolika kõrval ei olnud sugugi mitte vähem tähtis selle esitusviis. Punast ristpistes tikandit valgel linasel kangal tunnevad vanad ja noored, maal ja linnas, olgu siis vanaema veimevaka või köögirätikute kaudu või õppisid seda lapsepõlves käsitööringis või jäi silma etnograafiamuuseumis.

Valgevene rahvustikand sisaldab palju realistlikke detaile, nii et tegemist on pigem piltkirja, praeguses mõistes koomiksiga kui dekoratiivsete geomeetriliste elementide või loodusmotiivide stilisatsiooniga.

Joosep Kivimäe

Esimesel kangal, loosungil oli alla andva prussaka kujutis. 2020. aastal tähistati prussakaga Lukašenkat. Esimesena tuli prussaka kujundiga välja Sjargei Tsihhanovski, kes oli oma valimiskampaania ehitanud üles lakoonilisele sõnumile „Peatage

sirp.ee

Estonia teater
Teater

prussakas!“. Sõnum sai populaarseks ja ilmus kas teksti või visuaalse kujundina tänavatele ka siis, kui Tsihhanovski oli vangid pandud. „Metafoor prussakast kui vuntsidega türannist pärineb vene lastekirjaniku Kornei Tšukovski loomingust, tema luuletusest „Koletisprussakas“ (1921), kus putukas saab võimu enda kätte ja hakkab inimesi kiusama. Ilmselt peitus selles juba tookord vihje Jossif Stalinile. Luuletus sai taas populaarseks Valgevene protestide päevil. Nii mõnedki protestijad läksid tänavale, käes sussid, et kui prussakas prao vahelt nina välja pistab, ta lõmastada. 2020. aasta suve sündmusi on mõnikord nimetatud ka sussirevolutsiooniks,“ selgitab kunstnik prussaka kujundi tagapõhja. Sussirevolutsiooni nimetus ei jäänud pidama, naise näoga või ka kannatlikkuse revolutsioon aga küll.

Valgevene tikandi ajalugu. „Rahvakunst, sealhulgas rahvuslik ornament, on valgevenelastele tähtis, kuid seni kahjuks mitte nii tähtis, kui see on ukrainlastele. Aga see on siiski kultuuriline kood, millest saadakse aru, mida osatakse lugeda. Rahvusliku tikandi vastu on ilmutanud huvi pigem haritlased, kes püüavad taaslustada rahvuskultuuri ja hoida elus valgevene keelt,“ vastab Bazlova, kui pärin rahvakunsti tähtsuse kohta.

Rahvakunsti ja rahvarõivaid on iga võim, ka kõige totalitaarsem, osanud oma huvides ära kasutada. Tuletagem meelde Moskva rahvamajanduse saavutuste näitust, kus keskne purskkaev oli ümbritsetud liiduvabariikide rahvarõivastes graatsiliste näitsikute kuldsete kujudega. Või Estonia teatri laemaali, kus Nõukogude sõdureid tervitavad eesti rahvarõivais neiukesed. Bazlova ei pea silmas Valgevene riiklikel esindusüritustel kasutatud rahvarõiva stilisatsioone, kus pole vahet, kas tegemist on vene, ukraina või valgevene omadega. Peaasi, et lauljad-tantsijad on noored ja kaunid ning laulavad isakesele hosiannat. Bazlova räägib värvi sümboolikast ja ornamentikast, mida valgevenelased on aastasadu enda omaks pidanud ja mis sisaldab üllatavalt palju realistlikke detaile, nii et tegemist on pigem piltkirja, praeguses mõistes koomiksiga kui dekoratiivsete geomeetriliste elementide või loodusmotiivide stilisatsiooniga. 2020. aastal sai alguse ka tema poliitiline tikkimisprojekt „Valgevene tikandi ajalugu“.

Autentseid ornamendi- ja mustrilehti, aga ka e-raamatuid leiab interneti poest symbal.by. Nende veebilehel on märge, et kaupa saab kõikjale üle maailma tellida, välja arvatud Venemaale ja Valgevenes.

2021. aastal moodustasid valgevene kunstnik Rufina Bazlova

ning moldova kuraator ja kultuurikorraldaja Sofia Tocar kunstirühmituse Stitchit (Ristpiste). Rühmitus loodi Prahhas, kus mõlemad õppisid ja on pärast seda kümnekond aastat tegutsenud. Euroopa on väike ning Rufina Bazlova puhul ei oleks kõne alla tulnud, et ta ei oleks 2020. aasta suvel Valgevene sündmustes osalenud.

„Rühmitus tegeleb põletavate sotsiaalpoliitiliste küsimustega, kasutades traditsioonilist tikkimistehnikat kui vastupanu ja dialoogi vahendit. Stitchit kaasab loomisprotsessi kogukondi ja üksikisikuid ning hägustab autorsuse piire. Kollektiiv tähendab kõiki inimesi, kes osalevad Stitchiti tegevuses ja selle korraldatud projektides,“ on kirjas rühmituse veebilehel. Kuigi Bazlova ja Tocar on rühmituse asutajad ja põhiliikmed, ei otsusta nemad ega ka ekspertide nõukogu või žürii, kes sinna võiksid kuuluda ja osaleda Stitchiti korraldatud projektides. Veebi esileht lõpeb üleskutsega kõigile organisatsioonidele, rühmitustele, institutsioonidele: „Kui olete huvitatud meie projektis osalemisest, aitate seda korraldada, saate meid reklaamimisel aidata, soovite korraldada töötuba või mõnda muud koostöövormi, võtke meiega ühendust aadressil framedinbelarus@gmail.com.“

Raamistatud ja raamitud. Stitchiti peamine väljund, projekt „#Framedin- Belarus“ on pühendatud Valgevene poliitvangidele, et rääkida ebaõiglaselt süüdi mõistetud inimestest, et neid ei unustataks ega mõeldaks neist kui anonüümsest inimmassist. Valgevenes on ligi poolteist tuhat poliitvangi: veebis on kirjas 1200, kuid EKAs novembri lõpus korraldatud seminaril „Kunst, käsitöö, afekt: naisajalugude dokumenteerimine ja maailmade loomine“ ütlesid Bazlova ja Tocar, et kuni 1450 vangi:

„Poliitvangide arv muutub iga päev – osa vabaneb, teised pannakse istuma. Aga ka siis, kui keegi välja läheb, kasvab koguarv pidevalt. Teeme koostööd inimõiguste keskusega Viasna, kus peetakse arvet, kui palju poliitvange on, ja kogutakse nende kohta lugusid,“ põhjendab Tocar.

Töötoa käigus luuakse traditsioonilises valgevene ristpistetehnikas, rahvapärase ornamendi meediumi abil mõne poliitvangi portree. Ka siis, kui osalejatel puudub varasem ristpiste- ja tikkimiskogemus, aitavad neid töötoa korraldajad. Töö käigus saavad osalejad rohkem teada projekti ideest ja ka vangist, keda nad tikkides ajaloo tarvis jäädvustavad. Tikkimise protsess on pikk meditatiivne kogemus, selle jooksul jõuab

mõelda, mida tähendab, kui sult võetakse vabadus ja aeg. Tikkijate aeg on ühtlasi ka sümboolne panus, mida nad omalt poolt saavad vangistatutele tagasi anda. Kõik tikitud portreed vormistatakse suureks kollaažiks, ajastut dokumenteerivaks kollektiivseks kunstiteoseks, inimõiguste eest võitlemise käegakatsutavaks sümboliks. „#FramedinBelarus“ on kõige otsesemas mõttes koostöö- ja solidaarsusprojekt – täida veebis taotlus, vaata tingimused üle ja osale. „Projektis osaledes saab teist vangi „saadik“ ja saate ühe poliitvangi portree. Kõik saatused on võrdselt olulised, meie soov on kõik lood jäädvustada, nii et iga poliitvangi portree on tikandina loodud ainult üks kord.“ Veidi tuleb ka ajakasutusele mõelda, sest kuigi osaleja võib tikkida oma tempos, peab ta tikkimisega hakkama saama kahe kuu jooksul. Kui ei suuda ega anna sellest korraldajatele teada, siis ta jääb projektist välja ja portreeteeritav antakse kellelegi teisele. Projektis osalemine on tasuta, materjal tuleb endal varuda. Korraldajatel on palve, et osalejad kirjeldaksid, mida nad töö tegemisel tundsid. Nii kirjutavad ka osalejad ennast solidaarsuse ajalukku.

Vabamus täitus töötuba juba esimese paari päevaga. Fotodelt on näha, et osalejate seas ei olnud ühtegi meest ja vanuski jäi noorte või keskealiste klassi. Joosep Kivimäe

Naised, ikka naised. Seni on osalejaid jätkunud, detsembri lõpul oli neid isegi nii palju, et Rufina Bazlova jäi portreeskeemide valmistamisega hätta. Detsembri lõpuks oli projektis osalenud 400 inimest. Osalejad võib laias laastus jagada kolmeks: välisvalgevenelased – need, kes on Valgevenest lahkunud, aga tahavad protsessis osaleda; valgevenelased, kes elavad endiselt Valgevenes, ja need, kes ei ole küll otseselt Valgevenega seotud, kuid tunnevad jagatud vastutust. Naisi on palju rohkem kui mehi, kuid näiteks endine Rootsi suursaadik Valgevenes Stefan Ericsson on andnud oma panuse. On neid, kes tunnevad isiklikult mõnda poliitvangi, aga enamik tahab solidaarne olla. Tallinna töötuba korraldati Vabamus, sinna oodati kõiki – ei olnud tähtis, kuidas osaleja ennast soolt või rahvuselt määratleb, milline on tema seksuaalne orientatsioon või haridustase – vanuses 16 kuni 99+. Vabamu üleskutses olid nimetatud küll töökeeled – inglise, vene, valgevene ja tšehhi –, kuid olen kindel, et sellise koostöö puhul ei jäänud ka ainult eesti või mõne teise keele oskaja hätta ning leiti vahendaja. Piiratud oli vaid osalejate

arv ja Vabamus täitus töötuba juba esimese paari päevaga. Fotodelt on näha, et osalejate seas ei olnud ühtegi meest ja vanuski jäi noorte või keskealiste klassi.

Korraldajate käes on 160 tikitud portreed, valmis on neid rohkem – osa on teel, sest aastavahetuse post nõuab aega ja kannatlikkust, osa on näitustel. Eelmisel aastal eksponeeriti „#FramedinBelarusi“ tikitud portreesid kümnel näitusel Saksamaal, Poolas, Tšehhis, Itaalias, Leedus ja Lätis. Riias osaleti Läti Kaasaegse Kunsti Keskuse korraldatud nüüdiskunsti festivalil „Survival Kit“ ehk „Ellujäämiskomplekt“ seekord alapealkirjaga „Väike lind tuleb kinni püüda“.

„Projekti „#FramedinBelarus“ tikandeid eksponeeritakse pooleliolevate töödena ning alati on lisatud info projekti kohta ja osalemistaotluse link või QR-kood, et ka vaatajad saaksid projektiga liituda. Installatsiooni kõrval püüame esitada ka juhtumi kirjelduse ja kirjutada midagi isiklikku poliitvangi kohta,“ selgitab Sofia Tocar.

Stitchiti ja ka „#FramedinBelarusi“ kontseptsioon on ehitatud üles kolmele valgevene sõnale: вышиваць (tikkima), выжыць (üle elama) ja вызываць (põhjustama, aga ka väljakutset esitama). Tikandite piltkirja on sisse põimitud kirjatähti ja sõnu, aga ei olda järjekindlad ning kasutatakse segakeelt. „Projekti üks eesmärke on Valgevenes toimuva nähtavaks tegemine, paljud osalejad on välismaalased, mistõttu otsustati kohtuasjade nimetused ja pealkirjad kirjutada ladina keeles. Hiljuti tegime valgevene tähestiku, nii et osalejad saavad seda kasutada tikandi tekstiosas,“ selgitab Sofia Tocar.

Projekti pealkiri „framed in“ on sama ambivalentne, mitmetasandiline ja konnotatsioonirikas kui projekt ise. Tocar selgitab: „Sõna framed üks tähendusi on „ebaõiglaselt hukka mõistetud“. Avaramas mõttes osutab raami surumine vabaduse piiramisele, sulgemisele, raudse eesriide püstitamisele. Kuid raamima tähendab ka millegi esile tõstmist, atraktiivsemaks muutmist ning et tegemist on ikkagi kunstiga.“

See on naiste algatatud poliitiline projekt. Aga miks mitte ka ootamatu, kuid väga efektiivne žest, nagu näiteks oli naiste vastuhakk Prantsuse revolutsiooni ajal, kui lihtsad talu- ja töölinnaised sammusid paljakäsi kuninga sõduritele vastu, siis aga pöörasid selja ja tõstsid seeliku üle pea. Sõdurite read läksid segi, suud vajusid ammuli, tekkis kaos. Kaost Stitchit ei taotle, sest Rufina Bazlova ja Sofia Tocar kinnitavad ühest suust, et kui

midagi aitab Valgevenel demokraatiasse jõuda, siis tõe
rääkimine, kahtlejate veenmine ja väsimatult oma töö tegemine.